

אדר התשע"ג

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

ברית י"ג מידות

לפרשת כי-תשא (על פי שיעור של הרב יונתן גרוסמן)

הפרק - חטא העם והסליחה עליו, המופיע בתוך רצף הדיון הכללי בשאלת מחיית העם חלילה ובהליכת הקב"ה בקרב העם, אומרת דרשני! הרב יונתן גרוסמן מציע את ההסבר הבא לקשר שבין שני המישורים - הפרטי והכללי: בעקבות החטא, מפסיק ה' את התהלכותו בקרב המחנה (ל"ג, ג):

"כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה ערף אתה פן אכלך בדרך"

ממילא, תפקיד ההנהגה מוטל במשנה תוקף על כתפי המנהיג האנושי, הלוא הוא משה. בהקשר זה מבקש משה לדעת את דרכיו של ה', בעיקר את צורת הנהגתו, בכדי שיוכל להוות תחליף ראוי. להסבר זה הוכחה טובה מדברי משה מיד בתם התגלותו של ה' בפניו (ל"ד, ט):

"ויאמר: אם נא מצאתי חן בעיניך אדני ילך נא אדני בקרבנו כי עם קשה ערף הוא"

כלומר, כתוצאה מיידית של התגלות ה', חוזר שוב משה לאספקט הכללי - הליכת ה' בקרב העם - בנסיון שכנוע אחרון לבטל את רוע הגזירה. ככל הנראה, התגלות ה' למשה קשורה בדרכי הנהגתו, ומשה מבין שקשה עד מאד לבשר ודם ללכת בדרכי ה', וזוהי בקשתו החוזרת ונשנית שילך נא ה' בקרבנו.

אירוע זה של י"ג מידות חורג הרבה מחווייה אותה חווה משה במעמד זה, שזכה לשם י"ג מידות. ובישעור, נבקש להתמקד במעמד הזה על פי שיעור של הרב יונתן גרוסמן. מעמד הברית מתואר בשמות ל"ד ה-טז:

ה וַיֵּרָד ה' בְּעָנָן וַיִּתְיַצֵּב עִמּוֹ שָׁם וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה'. ו וַיַּעֲבֹר ה' עַל-פְּנֵי וַיִּקְרָא ה' ה' אֵל רַחוּם וְחַנוּן אַרְךָ אַפַּיִם וְרַב-חַסֵּד וְאֵמֶת. ז נֶצַר חֶסֶד לְאֲלָפִים נִשְׂא עוֹן וּפְשַׁע וְחַטָּאת וְנִקְהָ לֹא יִנְקָה פֶקֶד עוֹן אָבוֹת עַל-בְּנֵים וְעַל-בְּנֵי בָנִים עַל-שְׁלֹשִׁים וְעַל-רְבָעִים. ח וַיִּמְהַר מֹשֶׁה וַיִּקְדֹּ אַרְצָה וַיִּשְׁתַּחוּ. ט וַיֹּאמֶר אֶם-נָא מִצָּאתִי חָן בְּעֵינֶיךָ אֲדֹנָי יְלֹךְ-

בפרשת השבוע אנו קוראים על הכשלון הגדול של דור יוצאי מצרים - עגל הזהב. תוך כדי בקשת הסליחה של משה מה' אנו עוברים, כמעט בלי משים, לרובד אישי אנטימי בדיאלוג זה. (שמות ל"ג יב-כג)

יב וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל-ה' רְאֵה אֶתְּהָ אֵמַר אֵלֵי הַעַל אֶת-הָעַם הַזֶּה וְאֶתְּהָ לֹא הוֹדַעְתָּנִי אֶת אֲשֶׁר-תִּשְׁלַח עִמִּי וְאֶתְּהָ אֲמַרְתָּ יִדְעִיתֶךָ בְּשֵׁם וְגַם-מִצָּאתֶךָ חָן בְּעֵינַי. יג וְעַתָּה אִם-נָא מִצָּאתִי חָן בְּעֵינֶיךָ הוֹדַעְנִי נָא אֶת-דַּרְכְּךָ וְאִדְעֶךָ לְמַעַן אֲמַצֶּא-חָן בְּעֵינֶיךָ וְרְאֵה כִּי עַמְּךָ הִגֹּי הַזֶּה. יד וַיֹּאמֶר פְּנִי יִלְכוּ וְהִנַּחְתִּי לְךָ. טו וַיֹּאמֶר אֵלָיו אִם-אֵין פְּנִיךָ הַלְכִים אֶל-תַּעֲלֶנּוּ מִזֶּה. טז וּבְמָה יוֹדַע אֲפֹא כִּי-מִצָּאתִי חָן בְּעֵינֶיךָ אֵנִי וְעַמְּךָ הֲלוֹא בִלְכַתְּךָ עִמָּנוּ וּנְפַלְנוּ אֵנִי וְעַמְּךָ מִכָּל-הָעַם אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאָדָמָה. יז וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה גַם אֶת-הַדְּבָר הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֲעָשֶׂה כִּי-מִצָּאתֶךָ חָן בְּעֵינַי וְאִדְעֶךָ בְּשֵׁם. יח וַיֹּאמֶר הָרְאֵנִי נָא אֶת-כַּבְדְּךָ. יט וַיֹּאמֶר אֵנִי אֲעַבִּיר כָּל-טוֹבִי עַל-פְּנֶיךָ וְקִרְאתִי בְשֵׁם ה' לְפָנֶיךָ וְחִנַּתִּי אֶת-אֲשֶׁר אַחֲן וְרַחֲמֵתִי אֶת-אֲשֶׁר אֲרַחֵם. כ וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לְרַאת אֶת-פְּנֵי כִּי לֹא-יִרְאֵנִי הָאָדָם וְחִי. כא וַיֹּאמֶר ה' הִנֵּה מְקוֹם אֲתִי וְנִצַּבְתָּ עַל-הַצּוּר. כב וְהָיָה בְּעֵבֶר כַּבְדִּי וְשָׁמַתֶּיךָ בְּנִקְרַת הַצּוּר וְשָׁכַתִּי כַּפִּי עָלֶיךָ עַד-עַבְרִי. כג וְהִסְרֵתִי אֶת-כַּפִּי וְרָאִיתָ אֶת-אַחֲרֵי וּפְנֵי לֹא יִרְאוּ.

אם נשים לב נראה שבצד בקשת משה: "אם תשא חטאתם" (בקשה הנוגעת למחילה על חטא העם) אנו שומעים גם על בקשתו: "הודעני נא את דרכך ואדעך... הראני נא את כבדך". בקשה זו בעייתית שהרי לא ניתן לבשר ודם לראות את ה', כפי שה' מיד מדגיש בפני משה: "לא תוכל לראות את פני, כי לא יראני האדם וחיי", ולכן מגיעים ה' ומשה למעין פשרה ש - "ראית את אחורי ופני לא יראו".

אלא שמקומו של דיון אישי זה, הנוגע במבט ראשון למשה כאשיות פרטית, ומנותק מהשאלה העומדת על

1. ברית בין הבתרים פותחת בשאלת אברהם: **"במה אדע כי אירשנה"** (בראשית ט"ו, ח) וכך גם מעמד הצור בו אנו עוסקים פותח בשאלה דומה של משה: **"במה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך"** (שמות ל"ג, טז).

2. שתי בריתות אלו הן הבריתות היחידות בהן עובר ה' לפני האדם עמו הוא כורת את הברית, אך כמובן דבר מה מפריע לכורת הברית לראות את ה'. בברית בין הבתרים: **"ויהי השמש באה ועלטה היה והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה"**.

ה' עובר בין הגזרים, מול אברהם, בצורה של תנור עשן ולפיד אש, וככל הנראה תפקיד "העלטה" למנוע מפגש ישיר בין אברהם וה' [צורת התגלות ה' המורכבת מעשן ומאש ביחד, קשורה לכך שגילוי ה', בדרך כלל באש, והכיסוי הנדרש, ענן או עשן וכד'].

באופן דומה כורת ה' ברית עם משה (שמות ל"ג, כב): **"ויהי בעבר כבדי ושמתיך בנקרת הצור ושכתי כפי עליך עד עברי"**.

גם כאן עובר ה' לפני משה, אך ישנו מסך המונע מפגש ישיר עם פני ה'.

3. סיכום תוכן שתי הבריתות דומה עד מאד. שניהם מתמקדים בשיבת עם ישראל לארץ אבותיו. בברית בין הבתרים (בראשית ט"ו, יח-כא):

"ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת... את החתי ואת הפרזי ואת הרפאים."

ואת האמרי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבסי " בצורה דומה אנו קוראים גם אצלנו, בסיכום ברית י"ג מידות " (שמות ל"ד, י-יא):

"ויאמר: הנה אנכי כרת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות... הנני גרש מפניך את האמרי והכנעני והחתי והפרזי והחוי והיבסי"

4. במובן מסוים ישנו קשר נוסף בין שתי הבריתות, אך זהו קשר עקיף. בברית בין הבתרים דוחה ה' את שיבת זרע אברהם לארץ בארבעה דורות, מפני שעוון האמרי אינו "שלם":

"ודור רביעי ישובו הנה כי לא שלם עון האמרי עד הנה". רעיון זה של דחיית עונש בארבעה דורות נזכר באופן מפורש כחלק ממידות ה' במעמד הצור:

"פקד עון אבות על בנים ועל בני בנים, על שלשים ועל רבעים".

אם נחזור לשאלה בה פתחנו - לשם מה יש צורך בכריתות ברית כעת עם ה', ברית נוספת על פני הברית שכרת אתו

נא אדני בקרבנו כי עם-קשה-ערכך הוא וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו . י ויאמר הנה אנכי כרת ברית נגדך כל-עמך אעשה נפלאות אשר לא-נבראו בכל-הארץ ובכל-הגוים וראה כל-העם אשר-אתה בקרבך את-מעשה ה' -כי-נורא הוא אשר אני עשה עמך . יא שְׁמַר-לְךָ אֶת אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוְךָ הַיּוֹם הַנְּנִי גֵרֶשׁ מִפְּנֵיךָ אֶת-הָאֲמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַחִתִּי וְהַפְּרָזִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי . יב הַשְׁמַר לְךָ פֶּן-תִּכְרַת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֵתָּה בָּא עֲלֶיךָ פֶּן-יְהִיֶּה לְמוֹקֵשׁ בְּקִרְבְּךָ . יג כִּי אֶת-מִזְבְּחֹתַי תִּתְצוּן וְאֶת-מִצְבְּוֹתַי תִּשְׁבֹּן וְאֶת-אֲשֵׁרֵי תִּכְרַתוֹן . יד כִּי לֹא תִשְׁתַּחֲוֶה לְאֵל אֲחֵר כִּי ה' קָנָא שְׁמוֹ אֶל קָנָא הוּא . טו פֶּן-תִּכְרַת בְּרִית לְיוֹשֵׁב הָאָרֶץ וְזָנוּ אַחֲרַי אֲלֵהֶם וְזָבְחוּ לְאֵלֵיהֶם וְקָרָא לְךָ וְאִכְלַתְּ מִזְבְּחוֹ . טז וְלִקְחַתְּ מִבְּנֵי וְזָנוּ בְּנֵיךָ אַחֲרַי אֲלֵהֶן וְהָזְנוּ אֶת-בְּנֵיךָ אַחֲרַי אֲלֵהֶן . יז אֲלֵהֶן מִסִּכָּה לֹא תַעֲשֶׂה-לְךָ .

כבר נחלקו ראשונים האם משה הוא הקורא בשם ה', עת הוא פוגש בו, או שמא חלק מהתגלות ה' היא קריאה א-להית של מידות אלו. אבל בין אם כך ובין אם כך הרי שהתורה מתארת לנו את מידותיו של ה' (שמות ל"ד, ה-ח):

"וירד ה' בענן ויתיצב עמו שם ויקרא בשם ה' . ויעבר ה' על פניו ויקרא: ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת. נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקה לא ינקה, פקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים. וימהר משה ויקד ארצה וישתחו"

זכו מידות אלו להיקרא י"ג מידות רחמים, ואמנם כל המידות הנזכרות כאן קשורות למחילתו של ה' ולרוב חסדו (כך גם 'נקה לא ינקה' - ראה ירמיהו ל' יא; וכך גם 'פוקד עוון אבות', שההתמקדות היא בעונש הנדחה לכמה דורות, ואם הדור הבא חוזר בתשובה הרי שה' אינו מעניש כלל).

אולם, הכתוב עצמו מכנה מידות אלו, או ליתר דיוק את המאורע בכללותו כברית(שמות ל"ד ז)

"הנה אנכי כרת ברית, נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים".

אם אמנם מאורע זה, בו ניצב משה בראש הצור ורואה את ה' העובר לפניו הינו מאורע של ברית, אזי שעלינו להבין מה מקומה ומשמעותה של ברית זו, ומדוע יש צורך בברית נוספת על אלו שכרת ה' עם אברהם?

במבט קרוב בלשונות הכתובים ובתוכן, אנו מגלים כי דגם הברית שנכרת כעת בין משה וה', חוזר בצורה כללית על ברית בין הבתרים שכרת ה' עם אברהם (בראשית ט"ו):

מעוניין בהמשך קיום העם, שהפר את התשתית הבסיסית ביותר לעצם קיומה של מערכת יחסים אתו. על רקע זה דומני, מבקש מעמד י"ג מידות ליצור מחדש את ברית בין הבתרים ולהמשיכה למרות הפרתה הבוטה על ידי העם. ברית י"ג מידות מושתתת על מידות הרחמים של ה', ודבר זה נועד לתת בטחונות מיוחדים להמשך קיום העם, גם ברגעי נפילה עתידיים, אם יקרו, כדוגמת הנפילה בחטא העגל. **דגם הברית דומה לברית בין הבתרים באשר הוא מבקש לחדש אותו, להשלים אותו ולהמשיך אותו.**

לאור זאת, נוכל להבין את תפילותיו השונות של משה לאחר שני החטאים הגדולים של דור המדבר: לאחר חטא העגל בו אנו עוסקים, ולאחר חטא המרגלים. הדיאלוג שהתרחש בין ה' למשה בשני מקרים אלו דומה עד מאד, חוץ מהבדל אחד משמעותי המזדקר לעין. לאחר חטא אנו שומעים על הדיאלוג הבא (שמות ל"ב ט-י):

"ויאמר ה' אל משה ראיתי את העם הזה והנה עם קשה ערף הוא. ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול".

לאחר הצעת ה' שהוא יכלה את העם וייתיר אך את משה לבדו, מתחנן משה מאת ה' שיעביר את רוע הגזירה, והסיבה הראשונה שהוא רותם לעזרתו היא חילול ה' בעיני מצרים (שמות ל"ב יא-יב):

"ויחל משה את פני ה' א-להיו ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה. למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם להרג אתם בהרים ולכלתם מה שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך". מעל פני האדמה שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך.

מעבר לטענה זו, מזכיר משה גם את זכות אבות האומה ואת השבועה שהוא נשבע להם (שמות ל"ב יג):

"זכר לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך ותדבר אלהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים וכל הארץ הזאת אשר אמרתי אתן לזרעכם ונחלו לעלם". בעקבות תפילת משה, חוזר בו ה' וסולח לעמו.

דו שיח זה חוזר כמעט בכל פרטיו לאחר חטא המרגלים, אך בשינוי פרט אחד. בתחילה מציע ה' לכלות את כל העם ולהותיר את משה (במדבר י"ד, יא-יב):

"ויאמר ה' אל משה: עד אנה ינאצני העם הזה ועד אנה לא יאמינו בי בכל האתות אשר עשיתי בקרבם. אכנו בדבר ואורשנו ואעשה אותך לגוי גדול ועצום ממנו"

גם כאן נחלץ משה להגנת העם והוא מבקש מה' שיסלח וימחל. שוב, טענתו הראשונה של משה היא חילול ה'

כבר אברהם? וביתר דיוק לא מדוע יש צורך בברית סיני שנכרתת כעת, שהרי בברית זו ישנם חידושים מרובים - תורה ומצוות, והיא אינה נוגעת כלל לברית שכרת אברהם עם ה', אלא מדוע יש צורך בברית י"ג מידות שהרי ברית זו עוסקת בשאלת הכניסה לארץ האבות, ועל דבר זה כבר נכרתה ברית!

(ראוי להדגיש שיצחק ויעקב, הכלולים כמובן בברית עם ה', זוכים לשמוע הבטחות על הארץ שתינתן להם, אך אינם כורתים ברית נוספת עם ה', שהרי הברית שכרת ברהם אביהם מחייב גם אותם. ולכן מתחזקת השאלה מה השתנה לפתע, שנדרשה ברית מחודשת בין משה וה' על הכניסה לארץ ועל זכות ישראל בה?)

כידוע, ברית י"ג מידות היא תוצאה של חטא העם בעגל, תגובת ה' ובקשת הסליחה של משה. מיד לאחר החטא הנורא אומר ה' למשה דברים קשים (שמות ל"ב י):

"ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול"

[ואפשר להוסיף גם פרט זה לרשימת ההשוואות לברית בין הבתרים שגם היא פותחת בהצהרה דומה אודות ריבוי הזרע שעתיד אברהם לזכות בו]. אמירה קשה זו מאת ה' - לכלות את עם ישראל - הינה שינוי של ההנחות הבסיסיות שחשבנו שאנו נמצאים בהן. ה' כרת ברית עם אברהם שזרעו ישוב לארץ, והנה כעת עולה כהוא אמינא אפשרות לכילוי העם, ולפתיחת "עם חדש" שמשה יהיה אביו ומייסדו. כיצד זה זונח ה' את הברית שכרת עם אברהם? האם חלילה הקב"ה מפר בריתות?

ומסביר הרב רוסמן שברית הינה התחייבות דו צדדית. כל עוד צד אחד נאמן לברית הרי שגם הצד השני מחוייב לה, אך ברגע שצד אחד הפר את הברית, הרי שהצד השני משוחרר מתוכן ההתחייבות - הן משפטית והן מוסרית.

בקראנו את חטא העגל, הרי שהתורה מספרת לנו על הפרת ברית על ידי ישראל. שלאחר בנייתם את העגל הם אומרים: "אלה א-להיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים". זוהי הפרת הברית הבוטה ביותר שמבקשת לערער את כל מערכת היחסים עם הצד השני בברית, עם ה'. בחטא העגל, העם הפסיק לקבל את א-להתו של ה' וביקש תחליף! (אמנם ניתן לקרוא את פשטי הכתובים כך שתכלית העגל הינה תחליף למשה ולא לה', אך לא ניתן להתעלם מהגדרתו של ה' למאורע זה - "עשו להם עגל מסכה וישתחו לו ויזבחו לו").

ממילא, ברגע שהעם הפר את הברית ההסטורית שכרתו ה' ואברהם, ה' אינו מחוייב עוד לברית זו. כך ברובד המשפטי היבש, אך כך גם ברובד מוסרי-ערכי. אין ה'

שעלול להגרם אצל מצרים ושאר הגויים (במדבר י"ד יג-טז):

"ויאמר משה אל ה' ושמעו מצרים כי העלית בכחך את העם הזה מקרבנו. ואמרו אל יושב הארץ הזאת שמעו כי אתה ה' בקרב העם הזה אשר עין בעין נראה אתה ה' ועננך עמד עליהם ובעמד ענן אתה הלך לפניהם יומם ובעמוד אש לילה. והמתה את העם הזה כאיש אחד ואמרו הגוים אשר שמעו את שמעך לאמר: מבלתי יכלת ה' להביא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע להם וישחטם במדבר".

כעת מגיעה ההפתעה. בתפילה הקודמת (לאחר חטא העגל) הזכיר משה את זכות אבות האומה, והנה כעת (לאחר חטא המרגלים) מעלה משה טענה אחרת (במדבר י"ד יז-טז):

"ועתה יגדל נא כח אדני כאשר דברת לאמר: ה' ארץ אפים ורב חסד נשא עון ופשע ונקה לא ינקה פקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים. סלח נא לעון העם הזה כגדל חסדך וכאשר נשאתה לעם הזה ממצרים ועד הנה".

בעקבות טענה זו, סולח ה' לעם (אמנם רק מחילה חלקית, כפי שגם היה בחטא העגל) (במדבר י"ד כ):

"ויאמר ה' סלחתי כדברך".

כבר במבט ראשון בולט שמשה מזכיר את מידותיו של ה' כפי שנגלו לו בייג מידות, כלומר בחטא המרגלים משתמש משה בברית שהוא כרת עם ה' לאחר חטא העגל!

ניתן להבין את הפער שבין שתי תפילות משה לאור דברינו. מיד לאחר חטא העגל (לפני כריתת ברית ייג מידות), נשען משה על הברית שכרת ה' עם אברהם והשבועה שנשבע לו, אך בחטא המרגלים (לאחר מעמד ייג מידות), נשען משה על הברית האחרונה שנכרתה, שנתנה תוקף מחודש לברית הקודמת, שאיבדה את תוקפה ומשמעותה בשל חטא העגל.

עתה, נוכל לחזור לשאלה בה פתחנו - מדוע בתוך הדיון הכללי על עתיד עם ישראל עוברים משה וה' לדיון פרטי - ייג מידות. אם אמנם מעמד משה בנקרת הצור הוא מעמד של כריתת ברית מחודשת, הבאה להקים מחדש את ברית בין הקב"ה ובין עם ישראל שהופרה בחטא העגל, הרי שזהו חלק מהדיון הכללי הנוגע לשאלת העם כולו (ולא בקשה פרטית של משה כפי שהנחנו בשאלה). כלומר מעמד ייג מידות הוא השיא שבמחילת ה' על חטא העם, ומהווה הקמת הברית שקרסה והכנסת מידות הרחמים לתוך תוכן הברית.